

NEKATERI VIDIKI VARNOSTI IN OGROŽENOSTI V SODOBNEM SVETU

Igor Kotnik*

UDK 351.75 (100)

V zadnjih nekaj letih je prišlo do nekaterih pomembnih pozitivnih procesov in premikov v mednarodnih odnosih na globalni ravni, še posebej na stari celini. S tem so bile vzpostavljene razmere in možnosti za nove, manj konfliktno in bolj kooperativne mednarodne odnose. Te spremembe so nas navdajale z upanjem, da se bo zmanjšal vsaj vojaški vidik ogrožanja sodobnih družb. Izgledalo je, da bo vsemu temu sledilo obdobje novih in kakovostnejših odnosov v mednarodni skupnosti in da bodo končno postala varnostno-obrambna vprašanja v sodobnem svetu drugotnega pomena. Kljub vsemu se dobri obeti niso uresničile. Poleg ponovne krepitve ogrožajočih dejavnikov iz vojaške sfere, se v sodobnem svetu vse bolj intenzivirajo ogrožajoči dejavniki v civilni sferi družb. Tako se v današnjem času soočamo s čedalje večjim številom in intenzivnostjo virov in vrst ogrožanja varnosti narave, družbe in posameznika, od katerih jih veliko, kljub konstantnim in obsežnim prizadevanjem za odpravo ali vsaj omejevanje nevarnosti, vse težje obvladujemo. Kljub velikemu številu vojaških posegov in vojn v sodobnem svetu ter povečevanju notranjevarnostnih problemov postajajo vse pomembnejši ogrožajoči dejavniki v civilnoobrambni sferi, pri čemer moram še posebej izpostaviti ekološke probleme. Civilnoobrambni problemi bodo postajali vse pomembnejši, v nekoliko oddaljenejši prihodnosti pa bodo gotovo zasenčili vojaškoobrambne.

Različna pojmovanja varnosti in ogroženosti

Varnost

Vršec podaja naslednjo opredelitev varnosti: »Pod pojmom varnost v najširšem smislu razumemo takšne razmere, odnose in pogoje družbenega življenja in dela, ki omogočajo in zagotavljajo nemotene (neovirane) proizvodne, storitvene in družbene dejavnosti ter preprečujejo notranje in zunanje nevarnosti, ki bi lahko ogrozile varovanje temeljnih družbenih vrednot.« (Vršec 1988: 16) Navedena opredelitev varnosti sploh ni tako široka, kot nam skuša prikazati avtor (»varnost v najširšem smislu«), ampak je omejena samo na družbeno sfero okolja, nič pa ne pove niti o posamezniku niti o naravnem okolju.

Veliko bolj splošna in ustrezna je opredelitev, ki jo podaja Grizold. Po njegovem »predstavlja varnost v najširšem smislu stanje stabilnosti v naravi in družbi, v katerem zaradi vnaprejšnjega pripravljanja za zaščito in obrambo pred viri in vrstami ogrožanja, le-ti ne povzročijo neravnovesja v družbi in naravi, ki bi ogrozilo fizično in/ali družbeno in duhovno integriteto ljudi. Pri varnosti danes torej ne gre le za neaktivnost obstoječih in predpostavljanih virov ogrožanja v naravi in družbi, ampak obenem za načrtno dejavnost, s katero

družba zagotavlja varnost svojih članov in narave. V obstoječih civilizacijskih razmerah ima varnost univerzalno vsebino, ki se jasno izraža predvsem v totalnosti zaje-manja in prepletanja vseh področij v življenju in delu družbe (gospodarsko, politično, socialno, vojaško idr.) ter v povezanosti in medsebojni odvisnosti vseh živih bitij in narave na tem planetu.« (Grizold, 1991 /1/ 15). Nekoliko krajše lahko »varnost opredelimo kot stanje, v katerem je zagotovljen uravnotežen fizični, duhovni in duševni ter gmotni obstoj posameznika in družbene skupnosti v razmerju do drugih posameznikov, družbenih skupnosti in narave. (Grizold, 1992: 63).

Danes pri varnosti ne gre le za nedelovanje ali obvladljivo nizko raven delovanja virov ogrožanja v naravi in družbi, marveč tudi za dejavnost, s katero družbe zagotavljajo uresničevanje svojih temeljnih funkcij: socialno-ekonomskih, političnih, psihosocialnih, kulturnih idr. Sodelovanje pri zagotavljanju in opravljanju teh funkcij v družbi pa seveda predpostavlja širšo, pozitivno razsežnost varnosti, ki presega zgolj odsotnost ogroženosti, kar je bilo bistvo prvotnega negativnega pojmovanja varnosti. (Grizold, 1991 /2/: 860)

Ker sta obe navedeni definiciji varnosti zelo kompleksni, sam ponujam nekoliko enostavnejšo opredelitev varnosti. S pojmom varnost označujemo stanje absolutne stabilnosti opazovanega sistema (kar ne pomeni njegove statičnosti), ko ta pri svojem delovanju zaradi različnih naravnih ali družbenih znotraj- in zunaj-sistemskih vplivov ni moten v nobeni od svojih funkcij. V ožjem smislu je varnost družbe rezultat človekovega delovanja, katerega cilj je zagotavljati za človekov obstoj in obstoj družbe najbolj optimalno

stanje v okolju, tako naravnem kot družbenem, v katerem se človek ali družba nahaja. Prvi del opredelitve je splošen, saj z njim lahko zajamemo tudi tako specializirano in družboslovno oddaljeno kategorijo varnosti tehničnih sistemov. V drugem delu opredelitve pa povsem jasno prehajamo na družbeno raven, pri tem pa ne pozabljam na temeljni člen družbe – človeka posameznika.

Grizold opozarja, da je kljub sodobnim vojaškim konfliktom treba upoštevati obstoječe kulturno-civilizacijske razmere pri nas in v svetu, ki zahtevajo redefinicijo vsebine varnosti predvsem z dveh vidikov: univerzalizacije in demilitarizacije. Gre za to, da so države jamstvo za svojo nacionalno varnost doslej v največji meri zoževale na klasične vire ogrožanja, predvsem na njegov vojaški vidik, ki so ga uresničevale z vojaško dejavnostjo in na njem utemeljenem vojaškem sistemu. Pri tem so zanemarjale vse druge vidike varnosti in celo vrsto novih negotovosti in vrst ogrožanja posameznika, družbe in narave, npr. zaostajanje v razvoju, socialno-ekonomsko ogroženost, asocialna in patološka ravnanja, tehnološke in druge nesreče, ekološke, politične, kulturne, duhovne, duševne in druge probleme. (Grizold, 1991 /2/: 860; Grizold 1991 /1/: 15)

Če v omenjenem kontekstu samo na kratko nakažem nujne težnje razvoja nacionalnovarnostnih funkcij v sodobnih družbah, potem je treba reči, da bo moralo priti vsaj do transformacije, če že ne do redukcije vojaškoobrambnih funkcij, hkrati pa se bodo morale okrepi varovalne in predvsem civilnoobrambne funkcije nacionalnovarnostnih sistemov. Ali kot piše Malešič: »varnost neke družbe ni odvisna zgolj od vojaškega dejavnika, saj je med poloma militarizacije in demilitarizacije še

* Nekateri semantični vidiki termina »varnost« so obdelani v: Vojin Dimitrijević: Pojam bezbednosti u međunarodnim odnosima, Beograd 1973.

* Obramboslovni raziskovalni center, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, Ljubljana.

veliko praznega prostora (v obliki nerešenih varnostnih vprašanj), ki ga je nujno upoštevati. V veliki meri omenjeni prazen prostor zapolnjujejo sestavine in dejavnosti civilne obrambe, ki so del obrambnega sistema vsake sodobne družbe in imajo kot takšne tudi ustrezno vlogo in pomen znotraj nacionalnovarnostnega sistema teh družb /.../ V varnostni (obrambni) filozofiji evropskih nevtrálnih držav že sedaj enakopravno z vojaškimi nastopajo tudi civilno-obrambne prvine.« (Malešič, 1991: 64–65) Dodamo lahko še mnenje Javorovića, po katerem »pojav novih virov globalnega ogrožanja vse bolj povezuje mednarodno skupnost, potencira pomen zaščite globalne varnosti in premika vprašanja obrambe in zaščite iz vojaškopolične v civilno sfero delovanja«. (Javorović, 1992: 14)

Da gre tudi v primeru Slovenije za resen premik pozornosti iz vojaškoobrambne v civilnoobrambno sfero in da se vse večje pomena ogroženosti in s tem tudi varnosti v civilnoobrambni sferi zavedajo tudi prebivalci Slovenije, dokazujejo tudi rezultati javnomnenjske raziskave, ki sem jih prikazal v lanski številki Ujme v članku »Zaznavanje ogroženosti (iz) naravnega okolja pri prebivalcih Republike Slovenije«.

Sam opozarjam še na en vidik redefinicije vsebine varnosti v kontekstu sodobnih kulturno-civilizacijskih razmer. Gre za vprašanje globalizacije varnostnih problemov. Če gre pri univerzalizaciji za širitev nabora varnostnih problemov, ki se pojavljajo v sodobnem svetu, in pri demilitarizaciji za premik pozornosti in poudarka z vojaških na nevojaške vire ogrožanja, gre pri globalizaciji za dokončno zamenjavo utvare, da so varnostni problemi v sodobnem svetu prostorsko omejeni, z zavestjo, da imajo v končni fazi skoraj vsi planetarne razsežnosti.

Ogroženost

V vsakdanjem življenju pojem ogroženost uporabljamo v različnih okoliščinah, povezavah in navezavah, npr. ekonomska, socialna, zdravstvena, kulturna, ekološka, demografska, nacionalna ogroženost. Vidimo, da pojem ogroženosti nastopa v zvezi z vsemi segmenti družbenega dogajanja, pri čemer gre za različne odnose med štirimi temeljnimi dejavniki: človekom-posameznikom, tehnologijo, družbenim okoljem in naravnim okoljem.

Takšno opredeljevanje ogroženosti lahko označimo kot najširšo obliko uporabe in razumevanje tega pojma. V času odsotnosti zavesti o univerzalizaciji in globalizaciji varnostnih problemov se je zdelo, da s takšnim razumevanjem ogrožanja in varnosti za potrebe in namene nacionalnovarnostnih sistemov zajememo preširok spekter družbenega in naravnega dogajanja, zato je veljalo prepričanje, da je treba vsebino pojma omejiti. Ekstremno obliko tovrstnega omejevanja bi predstavljalo popolno abstrahiranje problemov zunaj vojaškoobrambne sfere družbe in redukcija nacionalne varnosti zgolj na vojaško varnost. Na srečo pri nas v preteklosti nikoli nismo prišli tako daleč, čeprav

so težnje v tej smeri na nekdanji federalni ravni gotovo obstajale.

Kaj je ogroženost? Kot najsplušnejšo bi lahko postavili naslednjo opredelitev, ki se nanaša na naravno kot tudi na družbeno okolje. Ogroženost nastopi v trenutku, ko ogrožajoči dejavniki po svojem številu, intenzivnosti in pogostnosti pojavljanja prekoračijo določeno vrednost, s tem pa je neka dejavnost ali struktura toliko motena v njenem želenem oziroma vzpostavljenem stanju, da ne more več v prejšnjem obsegu opravljati svoje običajne funkcije. Kot ožjo in konkretnjšo opredelitev ogroženosti lahko navedemo naslednjo, ki se nanaša predvsem na posameznika in družbo. O ogroženosti posameznika in družbe govorimo takrat, ko pride do negativnega spreminjanja oziroma znižanja dosežene kakovosti posameznikovega in družbenega življenja, ki ga lahko povzročijo značilnosti in zakonitost delovanja: človeka-posameznika, družbenih struktur in družbenega okolja, sodobne tehnologije, naravnega okolja ali neki kompleksen splet prej naštetih dejavnikov, okoliščin in dejavnosti. Najenostavnejša bi bila naslednja opredelitev ogroženosti. O ogroženosti govorimo takrat, ko se pojavi vsaj minimalna možnost, da pride do stika človeka in nevarnosti (potencialna ogroženost) ali pa do tega stika dejansko pride (realna ogroženost). Ogroženost je potemtakem posledica delovanja ogrožajočih dejavnikov, ki jih na osnovi moje klasifikacije delimo glede na vzrok, vsebino, čas, prostor, posledice in kontekst.

Ena od (možnih) klasifikacij virov ogrožanja v sodobnem svetu

1. Vzročni vidik: Glede na vzrok nastanka lahko govorimo o subjektivno in objektivno povzročenih ogrožajočih dejavnikih. Odločujoči vpliv na nastanek prvih ima človek sam, zato je, zaradi še nepojasnjenih zakonitosti človekovega obnašanja, tovrstno ogroženost dostikrat nemogoče predvideti, nadzorovati in odpravljati. Na nastanek objektivno povzročenih ogrožajočih dejavnikov pa človek nima neposrednega vpliva, saj nastajajo na podlagi naravnih zakonitosti, ki jih človek lahko predvidi, nadzoruje in odpravlja samo v zelo omejenem obsegu.

2. Vsebinski vidik: Glede na vsebino ogrožajočih dejavnikov lahko postavimo štiridelno klasifikacijo ter opredelimo štiri vire in vrste ogroženosti, in sicer ogroženost kot posledica delovanja ogrožajočih dejavnikov, ki izhajajo iz: naravnih značilnosti in zakonitosti, značilnosti in zakonitosti sodobne tehnologije, človekovih (antropogenih) značilnosti, značilnosti sodobnih družbenih struktur in družbenega okolja. Vsako od naštetih štirih možnih vrst ogrožanja pa lahko še doda-

mo razčlenimo na kar se da ozke in povsem specifične vrste ogrožanja narave, družbe in posameznika.

3. Časovni vidik: Glede na trenutno prisotnost oziroma odsotnost ogrožajočih dejavnikov lahko govorimo o realni in potencialni ogroženosti. O potencialni ogroženosti govorimo pred aktiviranjem že obstoječih ogrožajočih dejavnikov (npr. obstaja možnost sprožitve plaz, vendar se ta še ni sprožil), o realni ogroženosti pa govorimo od trenutka aktiviranja ogrožajočega dejavnika (npr. sprožitve plaz), pa vse do trenutka, ko ogrožajoči dejavnik vrne v prvotno stanje pred njegovim aktiviranjem.

4. Prostorski vidik: V kontekstu sistematskega pristopa pri opazovanju ogroženosti, posebej pa pri opazovanju ogroženosti družbenih sistemov, lahko ogroženost razdelimo glede na lokacijo ogrožajočih dejavnikov na zunaj- in znotrajsistemsko. Pri prvi gre za ogroženost iz širšega okolja (v primeru družbenih sistemov naravnega in mednarodnega), v katerega je sistem (družba) umeščen, znotrajsistemsko ogroženost pa je posledica razmer v samem sistemu (družbi).

5. Posledični vidik: Ogroženost lahko razdelimo glede na posledice delovanja ogrožajočih dejavnikov tudi na neposredno in posredno. O neposredni ogroženosti govorimo takrat, ko gre za direkten vpliv ogrožajočih dejavnikov na človeka, družbo ali objekt (npr. fizična ogroženost ljudi zaradi sprožitve plaz), o posredni ogroženosti pa govorimo takrat, ko je vpliv ogrožajočih dejavnikov indirektni (npr. pomanjkanje pitne vode zaradi sprožitve plaz).

6. Kontekstualni vidik: Ogroženost lahko glede na kontekst družbenopolitičnega dogajanja v opazovanem družbenem okolju delimo tudi na mirnodobno in vojno ogroženost. Tovrstna distinkcija je potrebna zaradi povsem različnih implikacij vseh vrst ogrožanja, ki jih moramo v primerjavi z mirnodobnimi razmerami upoštevati v vojnih razmerah, za katere velja, da vse vidike ogrožanja dodatno potencirajo.

Javorović vire ogrožanja nekoliko drugače deli na: objektivne in subjektivne, naravne, tehnične in družbene, izzvane in avtonomne, namerne in nenamerne, mirnodobne in vojne, globalne in lokalne, notranje in zunanje ter politične in nepolitične. (Javorović, 1992: 16)

Opredelitev nekaterih terminov, povezanih z ogroženostjo

Pri opredeljevanju ogroženosti se srečujemo s celo vrsto terminov, zato jim moramo določiti pravo vsebino. Ob tem

176 zaradi jasnejše predstave o njihovi povezanosti predstavljam svoj model vzročno-posledičnih zvez med posameznimi pojmi (slika 1).

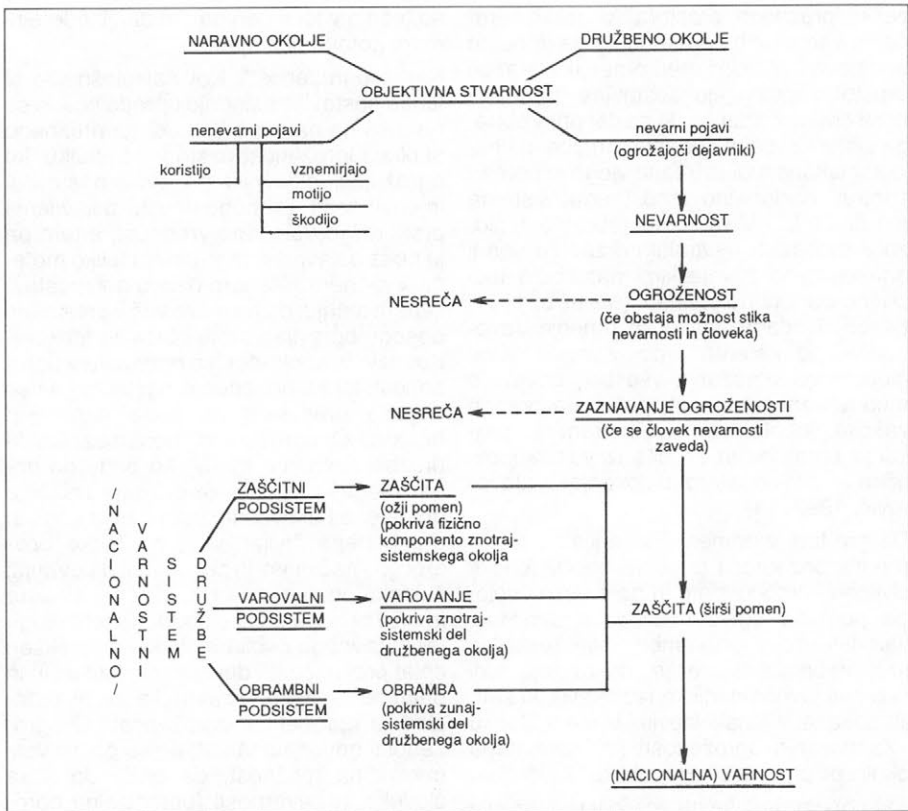
Celoten prostor opazovanja opredelimo kot okolje, ki ga lahko razdelimo na dva dela: na naravno in družbeno okolje. Zaradi določenih zakonitosti v vsakem od okolij ali pa zaradi njihovega vzajemnega delovanja prihaja do oblikovanja določene objektivne stvarnosti, ki je podlaga za nadaljnje dogajanje v opazovanem okolju. Objektivno stvarnost lahko razdelimo na nevarna stanja in pojave na eni in nevarna stanja in pojave (ogrožajoči dejavniki) na drugi strani. Najprej si oglejmo nevarna stanja in pojave. Ti so lahko koristni, redkokdaj je njihov vpliv nevtralen, ali pa jih lahko opredelimo kot moteče ali škodljive dejavnike v okolju, niso pa še nevarni oziroma ogrožajoči, čeprav je meja med temi kategorijami zelo težko določljiva, oziroma je povsem individualno začrtana (nekoga lahko nekaj samo moti, drugega pa že ogroža). Zato ne smemo namenjati pozornosti samo dejavnikom v okolju, ki jih ljudje eksplicitno zaznavajo in opredeljujejo kot ogrožajoče, ampak moramo biti pozorni tudi na tiste, ki jih ljudje opredeljujejo kot moteče. Splošne spremembe v okolju ali komplementarni vplivi, ki znižajo prag zaznavanja ogroženosti,² lahko intenzivirajo moteči dejavnik do te mere, da ta preraste v ogrožajočega.

Ogrožajoči dejavnik, nevarnost in nesreča

Kako pa bi lahko opredelili nevarne pojave, se pravi ogrožajoče dejavnike (oblika) in iz njih izhajajočo nevarnost (vsebina) ter nesrečo? Večina avtorjev navaja ogrožajoče dejavnike ali njihove značilnosti in iz njih izvaja različne klasifikacije, vendar večina ne podaja neke splošnejše definicije ogrožajočega dejavnika.

Dimitrijevič definira nevarnost kot »povečano tveganje, ki je enako ponovni možnosti nastopanja škode«. (Dimitrijevič, 1973: 31).

Pri Samcu najdemo naslednjo opredelitev nevarnosti: »Nevarnost je verjetnost pojava neke naravne ali druge nesreče, izrednih razmer ali vojnih dejstev določene pogostnosti in jakosti v danem obdobju in na danem območju.« Nesrečo opredeli takole: »Nesreča je naravni ali po človeku pospešeni pojav ali proces (naravne in druge nesreče, izredne razmere, vojna dejstevanja), ki v večjem obsegu prizadenejo prebivalstvo, materialne in druge dobrine na danem območju.« (Samec, 1985: 141) Polič govori o nesreči nekoliko drugače: »Zgodovinsko najprvotnejša so bila tista pojmovanja, ki so predvsem poudarjala fizično stran nesreč in jih ize- načevala s povzročitelji, njihovimi značilnostmi ali posledicami. Toda v novjšem času jih vse bolj spodbivajo opredelitve, ki so socialno usmerjene, ki gledajo na

Slika 1. Model vzročno-posledičnih zvez med obravnavanimi pojmi.

nesreče kot na nekakšno socialno dogajanje. /.../ Čeprav nesreča navadno vendarle ima nek fizični vzrok, je prepoznana kot nesreča šele, ko se ta prelomi skozi družbeno dogajanje, ko zahteve dogodka presežejo zmoglosti skupnosti za ustrezen odziv.« (Polič, 1987: 25)

Sam bi pojme ogrožajoči dejavnik, nevarnost in nesreča opredelil drugače. Nevarnost nujno vedno nastopi ob ogrožajočem dejavniku, saj gre za razmerje med vsebino (nevarnost) in obliko (ogrožajoči dejavnik). Tako sta oba termina, ob upoštevanju razlike med vsebino in obliko, v bistvu sinonima. Nevarnost oziroma ogrožajoči dejavnik lahko torej opredelimo kot različna stanja ali procese v naravnem ali družbenem okolju, pri katerih prihaja do tako velikih energetske sprememb, da le-te lahko (potencialna nevarnost) ali celo (realna nevarnost), ob vplivanju na človeka (neposredna nevarnost) ali/in na človekove življenjske razmere (posredna nevarnost), spremenijo njegovo fizično in psihično počutje v tolikšni meri, da ogrozijo njegov nadaljnji obstoj, oziroma je ta otežen, vprašljiv ali celo nemogoč v odvisnosti od moči in trajanja teh sprememb.

Nesrečo pa lahko opredelimo kot situacijo, v kateri pride do stika med človekom in nevarnostjo. Torej o nesreči govorimo samo takrat, ko potencialna nevarnost postane realna (že vpliva na človeka ali/in na človekove življenjske razmere), se pravi, ko pride do neposrednega ali posrednega vpliva ogrožajočega dejavnika na človeka. V nasprotnem primeru ostanemo pri uporabi termina ogrožajoči dejavnik oziroma nevarnost. Končamo lahko s ugotovitvijo, da sta ogrožajoči de-

javnik oziroma nevarnost in nesreča v razmerju vzrok – (možna) posledica.³

1. Dimitrijevič V., 1973. Pojam bezbednosti u međunarodnim odnosima. Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd.
2. Grizold A. (1), 1991. Od koncepcij militarizacije in militarizma do koncepcije demilitarizacije. Zbornik: Demilitarizacija Slovenije in nacionalna varnost. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
3. Grizold, A. (2), 1991. Nacionalno varnostni stroj Slovenije, TiP 1991/7.
4. Grizold, A., 1992. Oblikovanje slovenske nacionalne varnosti. Zbornik: Razpotja nacionalne varnosti – Obramboslovne raziskave v Sloveniji, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
5. Javorović, B., 1992. Civilna obrana u sustavima obrane i zaštite. Pregledna studija: Suvereni sustavi civilne obrane, Otvoreno sveučilište, Zagreb.
6. Malešič, M., 1991. (De)militarizacija in civilna obramba. Zbornik: Demilitarizacija Slovenije in nacionalna varnost. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
7. Polič, M., 1987. Psihološki vidiki naravnih in drugih nesreč, RSLO, Poljče.
8. Samec, I., 1985. Teze za predavanja in vaje iz predmeta Civilna zaštita, FSPN.
9. Vršec, M., 1988. Sodobna varnost in družbena samozaštita v SFRJ, DE, Ljubljana.

³ Bralcu, ki se je v pri prebiranju članka nekoliko bolj poglobil v grafični prikaz razmerij med uporabljenimi termini, so se gotovo porajala nekatera vprašanja v zvezi z vsebino pojma nacionalnovarnostni sistem in ostalih pojmov, ki se vežejo nanj. Zaradi tega se mi zdi nujno, da v naslednjem članku nekoliko podrobneje pojasnim svoje razumevanje vsebine in razmerij med termini.

² Gre za minimum ogrožajočega dejavnika, ki še (že) povzroči oziroma spodbudi občutek ogroženosti.